

Öz

Tarihi yapılarda yüzyıllardır mimariyi tamamlayan bir süsleme unsuru olarak kullanılan çinilerin restorasyonu, yapının taşıyıcı sistemi ile birlikte, bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Çiniler, hem üretim sürecinden kaynaklanan yapısal bozulmalara hem de bağlı bulundukları mimari yapının fiziksel yıpranmalarına doğrudan maruz kalmaktadır. Bu nedenle, çinilerin bozulma süreçlerini en aza indirmeyi hedefleyen restorasyon stratejileri, yapı ve çini ilişkisi dikkate alınarak geliştirilmelidir. Bu makalede, Türkiye'deki Klasik Osmanlı dönemi yapılarının çini restorasyonu çalışmaları ulusal mevzuatlar çerçevesinde değerlendirilmiş; uygulamalarda karşılaşılan başlıca sorunlar ortaya konmuştur. Mevcut yasal düzenlemelerin çini gibi özgün yüzey elemanlarına özel hükümler içermemesi nedeniyle, restorasyon projelerinde çinilerin çoğu zaman yeterince belgelenmeden ve koruma önlemleri alınmadan müdahaleye maruz kaldığı görülmektedir. Arşiv-belgeleme eksiklikleri, çini uzmanlarının projelerde yeterince yer almaması, facing (geçici yüzey destekleme) gibi koruyucu uygulamaların ihmal edilmesi ve malzeme seçiminin özgünlüğe zarar vermesi, bu sürecin temel problemleri arasında yer almaktadır. Makalede, çini restorasyonlarında analiz ve projelendirme aşamalarının bilimsel yöntemlerle yürütülmesi, restorasyon kurullarında çini sanatına hâkim uzmanların bulunması ve sürdürülebilir koruma politikalarının geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel miras, mimari bezeme, çini sanatı, restorasyon, koruma politikaları.

Problems in the Restoration of Tiles in Classical Ottoman Buildings within the Framework of National Legislation

Abstract

The restoration of tiles, which have served as an architectural decorative element in historic buildings for centuries, must be approached holistically together with the structural system of the building. Tiles are directly exposed both to intrinsic deterioration stemming from their production processes and to the physical decay of the architectural structures to which they belong. Therefore, restoration strategies aimed at minimizing deterioration must be developed with careful consideration of the relationship between the tile surface and the building fabric. This article evaluates tile restoration practices in Classical Ottoman monuments in Türkiye within the framework of national legislation and identifies the major issues encountered in such interventions. Due to the absence of specific legal provisions addressing unique surface elements such as tiles, restoration projects often subject these components to intervention without adequate documentation or protective measures. Deficiencies in archival recording, insufficient inclusion of tile specialists in project teams, the neglect of protective applications such as facing (temporary surface support), and the use of incompatible materials that compromise authenticity constitute key challenges in the current practice. The article emphasizes that the analysis and planning stages of ceramic restoration should be conducted using scientific methods, that restoration committees should include experts knowledgeable in ceramic art, and that sustainable conservation policies must be developed for the long-term protection of tiled architectural heritage.

Keywords: Cultural heritage, architectural ornamentation, tile art, restoration, conservation policies.

* DOI:a 10.16971/vakiflar.1697405

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Mayıs 2025 / May 2025

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Aralık 2025/ December 2025

* * Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Kocaeli-Türkiye; e-mail: ask.karaoglu@gmail.com; ORCID: 0000-0001-6703-3980.

Giriş

Tarih boyunca insanoğlu, geçmiş kuşakların bıraktığı estetik ve belgesel niteliklere sahip anıtsal ürünleri evrensel birer miras olarak kabul etmiş; onları koruma ve onarma yoluyla gelecek nesillere aktarma gerekliliğini hissetmiştir. Ancak bu bilinç, tarihsel süreçte oldukça geç oluşmuş; koruma düşüncesinin sistematik ve bilimsel bir boyut kazanması ise 20. yüzyılın ortalarına doğru mümkün olabilmıştır. Konuya ilişkin olarak Zeynep Ahunbay (2007: 35), Viollet-le-Duc'un restorasyon tarihine dair şu gözlemini aktarır: *"Başka bir çağın yapılarının restore edilmesi ancak yüzyılımızın ikinci çeyreğinden sonra akıl edilmiştir. Gerçekten de şimdiye kadar hiçbir uygarlık, hiçbir millet bugün anladığımız anlamda restorasyon yapmamıştır"*. Bu alıntı, restorasyon kavramının tarihsel olarak ne denli geç şekillendiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Koruma ve onarım sorunsallarının, tek bir eserin, kişinin veya kurumun inisiyatifiyle çözülemeyeceği anlaşıldığında; bu alandaki sorunların tartışılması ve çözümlerin geliştirilmesi amacıyla ulusal ve uluslararası düzeyde konferanslar, sempozyumlar, seminerler ve kongreler düzenlenmeye başlanmıştır. Böylelikle koruma bilinci bilimsel bir zemine oturtulmuş ve çok disiplinli bir yaklaşım benimsenmiştir.

Tarihi yapılar, geçmişin kültürel, sanatsal ve teknik mirasını günümüze taşıyan önemli belgeler niteliğindedir. Bu yapıların en dikkat çekici süsleme öğelerinden biri olan çiniler, özellikle Osmanlı döneminde mimarinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Mimari ile bütünleşen bu sanat ürünü, sadece estetik değil; aynı zamanda dönemin teknolojisi, zevki ve üretim yapısı hakkında da bilgiler sunmaktadır. Osmanlı klasik döneminden önceki Selçuklu, Beylikler ve Erken Osmanlı evrelerinde çini restorasyonuna dair doğrudan kayıtlar sınırlı olmakla birlikte, mevcut belgeler daha çok genel mimari tamirleri içermektedir. Bu durum, çini restorasyonuna ilişkin teknik yaklaşımların ancak daha geç dönem belgeleri aracılığıyla izlenebilmesini mümkün kılmaktadır.

Zaman içerisinde çevresel etmenler, hatalı müdahaleler ve ihmaller gibi nedenlerle zarar gören bu çinilerin korunması ve restorasyonu, oldukça hassas bir süreç gerektirmektedir. Bu süreçte yalnızca malzeme bilgisi ve teknik yeterlilik değil, yasal düzenlemelere ve koruma ilkelerine uygunluk da büyük önem taşımaktadır. Çalışmada özellikle Klasik Osmanlı dönemi yapılarındaki çini restorasyon sorunlarının ele alınmasının nedeni, bu dönemin hem en nitelikli çini üretiminin gerçekleştiği hem de mimaride yoğun uygulamaların görüldüğü bir dönem olmasıdır.

Bu çalışma, Türkiye'de tarihi yapılarda gerçekleştirilen çini restorasyonlarını ulusal mevzuatların ışığında ele almayı amaçlamaktadır. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu başta olmak üzere, Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu İlke Kararları, Vakıflar Genel Müdürlüğü uygulamaları ve diğer ilgili yönetmelikler çerçevesinde restorasyonun kuramsal ve uygulamalı yönleri değerlendirilecektir. Bu kapsamda restorasyon uygulamalarında karşılaşılan sorunlar, Klasik Osmanlı dönemi yapılardan seçilmiş örneklerle desteklenerek tartışılacak; ayrıca ulusal mevzuatın uygulamadaki etkileri değerlendirilerek çözüm önerileri sunulacaktır.

1. Çini Sanatının Tarihi Yapılardaki Yeri ve Önemi

Çini, Türk-İslam sanatında mimari süsleme unsuru olarak yüzyıllar boyunca önemli bir yer tutmuş; özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde saray, cami, türbe ve medrese gibi yapıları estetik açıdan zenginleştiren vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir. Renk, desen ve teknik çeşitliliğiyle çini sanatı; sadece dekoratif bir unsur değil, bunun yanı sıra dönemsal zevkin, teknolojik kapasitenin ve üretim anlayışının somut bir ifadesi olarak değerlendirilmelidir.

Osmanlı döneminde, özellikle 16. yüzyılda İznik atölyelerinde üretilen çiniler, teknik ve sanatsal açıdan üstün bir nitelik kazanmıştır. Bu dönemde olgunlaşan *şeffaf sır altı tekniği*, yüzde 80 silika, yüzde 10 beyaz kil ve yüzde 10 cam firit içeriğine sahip beyaz ve sert bir çamur gövde üzerine kobalt mavisi, firuze, mercan kırmızısı gibi renklerin uygulanması ve şeffaf kurşun oksit içerikli sırla kaplanması esasına

dayanır (Henderson, 1989: 65-67). İznik çinilerini eşsiz kılan unsurlar arasında yüksek pişirim kalitesi, renklerin parlaklığı, mercan kırmızısının ustalıklı kullanımı ve ince işçilikle oluşturulmuş bitkisel, rumi ve geometrik motif repertuarı bulunmaktadır.

Çini kaplamalar, mimari tasarımda yalnızca dekoratif işlev görmemekte; aynı zamanda yapının iç mekân atmosferini tanımlayan, yüzeyleri bütünleyen, taşıyıcı unsurları görsel olarak hafifleten ve mekânın algılanmasına katkı sunan önemli elemanlar olarak işlev görmektedir. Bordürler, yazı kuşakları, serbest desenli panolar ve mihrap gibi odak noktaları üzerinde yoğunlaşan çini uygulamaları, aynı zamanda yapının işlevi ve mesajı ile de bütünleşmektedir.

16. yüzyıl Osmanlı mimarisinde çini süsleme programı, taşıyıcı mimari unsurlar ile dekoratif elemanlar arasında kurulan bilinçli bir bütünlük anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Yenişehirlioğlu'nun (1985) kapsamlı analizine göre klasik dönem yapılarında çini süslemeler, mimarî elemanların belirlediği sınırları aşmayan, aksine onların ritmi, ölçüsü ve kütlesiyle uyum içinde gelişen düzenlemelerden oluşmaktadır. Duvar yüzeyleri, mihrap, kemer köşelikleri, pencere alınlıkları, paye yüzleri ve küresel bingiler gibi kare-kübik alt yapı elemanları çini kaplama için temel alanları oluşturur; buna karşılık kubbe, kemer ve tonoz gibi örtü elemanlarında çini kullanılmaz. Böylece çini, yapıyı ağırlaştıran bir kaplama değil, strüktürün çizgilerini belirginleştiren, mekânsal vurguyu güçlendiren bir tasarım bileşeni hâline gelir.

Yenişehirlioğlu, Sinan dönemi yapılarını üç evrede inceler: İlk evrede (1520–1547) çini süslemelerin sınırlı olduğu ve 15. yüzyıl geleneklerini sürdürdüğü görülür. İkinci evrede (1547–1575), Sinan'ın mimarî tasarım ve mekân araştırmalarının yoğunlaştığı dönemde çini süslemeler yapının ritmine paralel olarak güçlü bir bütünlük kazanır; Şehzade Türbesi, Kanuni ve Hürrem Sultan Türbeleri, Rüstem Paşa Camii, Sokollu Mehmet Paşa Camii ve Süleymaniye Camii bu dönemin karakteristik örnekleridir. Üçüncü evrede ise Selimiye sonrası şemaların tekrarlandığı ve özgün tasarım gücünün zayıfladığı görülür. Bu üçlü gelişim çizgisi, çininin sadece yüzeysel bir süsleme değil, klasik dönem Osmanlı mimarisinin temel tasarım prensiplerinden biri olduğunu göstermektedir. (Yenişehirlioğlu, 1985: 475-476)

Bu nedenle çini panolar, yalnızca dekoratif unsurlar değil; yapının plan ve strüktür özelliklerini vurgulayan, duvar hareketini tanımlayan, iç mekânda ritim oluşturan, mimariyi “okunur” kılan önemli bileşenlerdir. Restorasyon uygulamalarında da bu özgün süsleme programının bütüncül yapısı dikkate alınmalı; çinilerin konum, ritim, sınır ve hiyerarşi ilişkileri koruma süreçlerinin temel belirleyicisi olmalıdır.

Bu bağlamda, tarihi yapılardaki çini süslemeler yalnızca sanat tarihi açısından değil, mimarlık, kültürel miras ve yapı fiziği açısından da disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Çini restorasyonu yalnızca yüzey düzeyinde bir müdahale değil; özgün malzemenin, üretim tekniğinin ve mekânsal ilişkilerin korunmasını esas alan bütüncül bir yaklaşımla gerçekleştirilmelidir.

2. Restorasyon Kavramı ve Çini Restorasyonuna Yönelik Genel İlkeler

Restorasyon, kültürel miras niteliği taşıyan yapıların tarihsel, sanatsal ve belgesel değerlerini koruyarak yaşatmayı amaçlayan, bilimsel temellere dayalı müdahale sürecidir. Temel hedef, yapının zaman içinde kaybettiği bütünlüğün, özgün malzemeye ve mimari kimliğe sadık kalınarak yeniden kazanılmasıdır. Bu nedenle restorasyon, yalnızca teknik bir tamir işlemi değil; eserin tarihsel sürekliliğini ve estetik bütünlüğünü gelecek nesillere aktarmayı hedefleyen disiplinler arası bir uygulama olarak tanımlanmalıdır (Ahunbay, 2007: 36).

Restorasyon kuramı açısından en önemli teorik çerçeveyi 20. yüzyılın ortalarında İtalyan sanat tarihçisi Cesare Brandi ortaya koymuştur. Brandi'nin *Teoria del Restauro* (1963) adlı çalışması, konservasyon ve restorasyon uygulamalarına “otantiklik”, “tarihsel değer” ve “estetik bütünlük” kavramlarını kazandırarak modern koruma kuramının temel referanslarından biri hâline gelmiştir. Ona göre restorasyon, “eserin estetik bütünlüğünün ve tarihsel değerinin eş zamanlı olarak korunması” ilkesine dayanmalıdır. Müdahale ne sanat eserinin tarihsel katmanlarını silmeli, ne de özgün estetik değerini bozacak şekilde tamamlamaya yönelmemelidir (Ersen, 2011: 4, 6)

Ulusal Mevzuatlar Işığında Klasik Osmanlı Yapılarında Çini Restorasyonu Sorunları

Uluslararası koruma belgeleri de bu yaklaşımı benimser. 1964 tarihli *Venedik Tüzüğü*, kültürel mirasın korunmasında “özgünlük”, “ayırt edilebilirlik”, “geri dönüşümlülük” ve “belgelendirme” gibi temel ilkeleri ortaya koyar. 1994 *Nara Belgesi*, özgünlüğün yalnızca malzemede değil; form, gelenek, ruh ve kullanımda da değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. *Burra Tüzüğü* ise korumayı sosyal bağlam, sürdürülebilirlik ve toplum değerleri açısından ele alarak daha katılımcı bir yaklaşım sunar.

Türkiye’de restorasyon uygulamalarının bu ilkeler doğrultusunda yürütülmesi, 2863 sayılı *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*, Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları kararları ve ilgili yönetmeliklerle yasal bir çerçeveye kavuşturulmuştur. Ayrıca 2005 yılından itibaren KUDEB birimlerinin kurulması, koruma uygulamalarının yerel düzeyde bilimsel denetim altında yürütülmesine olanak sağlamış; projelerin restoratör mimar, sanat tarihçisi ve uzman ekiplerle hazırlanması zorunlu hâle getirilmiştir.

Çini restorasyonu, bu kuramsal ve yasal çerçevenin içinde daha da özel bir uzmanlık alanı olarak ele alınmalıdır. Çünkü çini, yalnızca bir yüzey süslemesi değil; üretim tekniği, motif düzeni, renk kimyası ve mekânsal konumlanışı açısından mimarinin taşıyıcı sistemleriyle ilişkili, yapının estetik ve tarihi bütünlüğünü doğrudan etkileyen yüksek bir sanat ve mimari elemandır. Bu nedenle çini restorasyonunda kullanılacak yöntemler, *malzeme bilimi*, *sanat tarihi*, *kimya*, *mekân analizi* ve *koruma bilimi* açısından eşzamanlı değerlendirilmelidir.

Çini restorasyonunun temel ilkeleri şu şekilde özetlenebilir:

- **Özgünlüğe sadakat:** Malzeme, form, renk ve teknik açıdan özgün çininin karakteri korunmalıdır.
- **Ayırt edilebilirlik:** Yeni eklenen parçalar, eseri taklit etmeyecek ancak bütünlüğü bozmayacak biçimde tasarlanmalıdır.
- **Geri döndürülebilirlik:** Kullanılan malzeme ve yapıştırıcılar, gerektiğinde kontrollü şekilde çıkarılabilir olmalıdır.
- **Belgelendirme:** Tüm müdahaleler fotoğraf, çizim, rapor ve numaralandırma ile eksiksiz şekilde arşivlenmelidir.
- **En az müdahale:** Sağlam veya özgün unsurlara gereksiz müdahaleden kaçınılmalı, yalnızca zorunlu restorasyon işlemleri uygulanmalıdır.
- **Bilimsel analiz:** Tuzlanma, sır bozulması, yapısal gerilim, nem etkisi ve üretim hatası gibi bozulma türlerinin uzman tarafından doğru teşhis edilmesi zorunludur.

Dolayısıyla çini restorasyonu, yüzeydeki bozulmaların giderilmesinden ibaret değildir; çininin üretim tekniği, kimyasal yapısı, motif düzeni ve yapı içindeki mimari rolünün korunmasını esas alan bütüncül bir koruma yaklaşımıyla gerçekleştirilmelidir.

3. Ulusal Mevzuat Çerçevesi

Tarihi yapıların korunması ve onarımı, yalnızca teknik uygulamalarla değil, aynı zamanda gelişmiş bir yasal çerçeve ve kurumsal denetim mekanizmasıyla yürütülmesi gereken kamusal bir sorumluluktur. Türkiye’de kültürel mirasın korunmasına yönelik mevzuat, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte çeşitli aşamalardan geçmiş ve günümüzde oldukça kapsamlı bir yapıya kavuşmuştur.

Osmanlı öncesi dönemlere (Selçuklu, Beylikler ve Erken Osmanlı) ait çini restorasyon uygulamaları konusunda doğrudan bilgi veren yazılı kaynaklar oldukça sınırlıdır. Bu dönemler için mevcut veriler daha çok yapıların genel bakım, vakıf işleyişi ve mimari onarımlarına ilişkin olup, çini yüzeylerin tamirine dair spesifik uygulamaları ayrıntılı biçimde tanımlamaz. (Madran,1985: 544) Konuya ışık tutan az sayıdaki çalışmadan biri de Zeki Atçeken’in Konya’daki Selçuklu yapılarının Osmanlı devrindeki bakım ve kullanımlarını şer’iye sicilleri, tahrir defterleri ve vakfiye kayıtları üzerinden incelediği araştırmadır

(Atçeken, 1998). Bu çalışma, Selçuklu yapılarının Osmanlı döneminde düzenli olarak tamir edildiğini, vakıflarla desteklendiğini ve ihmal edilmediğini ortaya koymakla birlikte; yapılan tamirlerin çoğunun yapıların bütününe ilişkin olduğunu, çini kaplama elemanlarına yönelik özel müdahalelerin ise kayıtlarda açık biçimde yer almadığını göstermektedir. Dolayısıyla Osmanlı öncesi dönemlerde çini restorasyonuna dair bilgilerimiz, mimari tamir kayıtları içinden dolaylı şekilde çıkarılabilmekte; çini bezemenin kendisine yönelik teknik onarımlar hakkında ise ayrıntılı ve sistematik bir belge grubu bulunmamaktadır. Bu nedenle Klasik Osmanlı dönemindeki çini restorasyon sorunlarını değerlendirmeden önce, erken dönemlere ilişkin bu sınırlı ve daha çok genel mimari bakım odaklı verileri göz önünde bulundurmak önemlidir.

Osmanlı döneminde özellikle büyük depremler ve yangınlar sonrasında yapılan zorunlu onarımlar genellikle afetler sonrası yenileme ihtiyacına yönelik olarak yapılmış, dönemin üslubuna bağlı biçimde gerçekleştirilmiş; modern anlamdaki koruma yaklaşımı ise henüz oluşmamıştır.(Madran, 1985: 513) Bununla birlikte, kültürel mirasın korunmasına yönelik ilk bilimsel girişimler 19. yüzyılda başlamış, Osman Hamdi Bey'in öncülüğünde hazırlanan *Asar-ı Atika Nizamnameleri* bu alandaki ilk hukuki düzenlemeler arasında yer almıştır 1869, 1873, 1884 ve 1906 tarihli bu düzenlemeler, eski eserlerin korunması, kayıt altına alınması ve izinsiz müdahalelerin engellenmesi bakımından önemli bir dönüm noktasıdır (Karaoğlu, 1996: 13).

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte taşınmaz kültür varlıklarının korunması planlı devlet yatırımlarıyla ele alınmaya başlanmıştır; Sanayi-i Nefise Mektebi bünyesinde kurulan Meclis-i Âlî, eski eserlerin korunması ve onarımıyla ilgili danışma kurulu işlevi görmüştür (Koruma–Bir Anket, akt. Karaoğlu, 1996: 23). Bu dönemde, konuyla ilgilenen kişilerin uzmanlaştığı, koruma çalışmalarının profesyonelleştiği görülmektedir.

1951 yılında Ali Saim Ülgen'in girişimiyle 5805 sayılı yasa çıkarılmış ve Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu kurulmuştur. Bu gelişme, kültürel mirasın korunmasında bilimsel kurulların kararlarının belirleyici olduğu yeni bir dönemin başlangıcını temsil eder (Alsaç, 1984: 8). Ancak bu dönemde koruma kararları çoğunlukla bireysel yapılarla sınırlı kalmış; çevresel koruma ve sit alanı kavramları yeterince gelişmemiştir.

1970'li yıllarda imar mevzuatına getirilen ek düzenlemelerle birlikte, korunması gerekli alanlar da taşınmaz kültür varlıkları gibi değerlendirilerek, bu alanlarda koruma amaçlı imar planları yapılması zorunluluğu getirilmiştir (Alsaç, 1984: 9). Koruma anlayışının daha bütüncül hale gelmesini sağlayan bu süreç, 1983 yılında kabul edilen *2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu* ile kurumsal bir temele kavuşmuştur (Resmî Gazete, 1983).

2863 sayılı yasa, Türkiye'de kültür varlıklarının korunması konusundaki temel yasal metin olma niteliğindedir. 1987 yılında yürürlüğe giren *3386 sayılı yasa* ile bazı maddeleri güncellenmiş; 2004 yılında kabul edilen *5226 sayılı yasa* ile de kapsamlı değişikliklere gidilmiştir (Resmî Gazete, 1987, 2004). Bu değişikliklerle birlikte yalnızca merkezi otoriteler değil, yerel yönetimler de koruma sürecine dâhil edilmiştir. *11 Haziran 2005 tarihli yönetmelik* doğrultusunda Koruma, Uygulama ve Denetim Büroları (KUDEB) kurulmuş; böylece taşınmaz kültür varlıklarının restorasyonları, Vakıflar Genel Müdürlüğü dışındaki kurumlar tarafından da yürütülebilir hâle gelmiştir (Resmî Gazete, 2005).

Yeni düzenlemelerle birlikte restorasyon projelerinde restoratör mimar veya uzman mimarın bulunması yasal zorunluluk hâline gelmiş, ayrıca bilimsel denetimi sağlamak amacıyla *Bilim Kurulları* ve *Koruma Bölge Kurulları* oluşturulmuştur. Bu gelişmeler, restorasyonun yalnızca uygulama değil; aynı zamanda belgeleme, analiz, disiplinlerarası değerlendirme ve bilimsel denetim süreçlerini kapsayan bütüncül bir yaklaşım olduğunu göstermektedir (Madran, 2005: 245).

Bununla birlikte, mevzuatın çini restorasyonu özelindeki uygulamalarında bazı eksiklikler dikkat çekmektedir. Çini yüzeyler çoğu zaman mimari yapı elemanlarıyla eşdeğer görülmemekte, çininin teknik

özelliklerine yönelik özel müdahale ilkeleri mevzuatta ayrıntılı biçimde tanımlanmamaktadır (Karaoğlu, 1996: 34). Bu durum, restorasyon projelerinde çini uzmanlarının zorunlu olarak yer almamasına, bozulma analizlerinin eksik yapılmasına ve uygulamada kimi hatalı müdahalelere yol açabilmektedir.

Günümüzde koruma anlayışı, yalnızca yapıların fiziksel varlığını sürdürmek değil, aynı zamanda kültürel sürekliliği sağlamak, toplumun bu mirasla bağıını korumak ve yaşatarak aktarmak şeklinde tanımlanmaktadır. Katılımcı koruma modeli çerçevesinde devlet, yerel yönetimler, üniversiteler, meslek odaları ve sivil toplum kuruluşları arasında iş birliği ön plana çıkmakta; KUDEB ve bilim kurumları gibi mekanizmalar çini restorasyonu gibi uzmanlık gerektiren müdahalelerde daha bilinçli politikalar geliştirilmesine imkân tanımaktadır (Madran, 2005: 62-64).

4. Klasik Osmanlı Yapılarında Çini Restorasyonu

Osmanlı döneminde çini tamirleri çoğunlukla deprem gibi afetler sonrasında ortaya çıkan zorunlu ihtiyaçlar doğrultusunda yapılmış; yerinde tamir, yenisiyle ikame ya da benzerinin üretilmesi gibi yöntemler uygulanmıştır (Yenişehirlioğlu, 1982: 44-45). Özellikle saray yapılarında âtıl durumda kalan çinilerin toplanarak korunması, cami ve türbelerde düşme tehlikesi bulunan çinilerin geçici yöntemlerle tutturulması gibi kayıtlar, bu malzemenin tamamen kaderine terk edilmediğini göstermektedir. Örneğin Topkapı Sarayı arşivlerinde, sökülen çinilerin depolanması ve saklanmasına ilişkin belgeler yer almaktadır (Yenişehirlioğlu, 1982: 44).

Türkiye’de özellikle 2005 öncesinde tamamlanmış koruma-onarım projeleri incelendiğinde, çini gibi yapıdan bağımsız düşünölemeyecek sanat unsurlarının çoğu zaman göz ardı edildiği görölmektedir. Müdahaleler genellikle yapının taşıyıcı sistemine odaklanmış; kaplama elemanları, bezeme programı ve sanatsal detaylar ikincil planda ele alınmıştır (Bilgen, 2010: 64). Oysa bir yapının taşıyıcı sistemi, sıvası, kalem işi, ahşap işçiliği ve çinileri birbirini tamamlayan bütüncül elemanlar olup, birbirinden ayrıştırılarak değerlendirilmeleri restorasyon sürecinde hatalı sonuçlara yol açmaktadır.

Türkiye’de yürürlükte olan yasa ve yönetmelikler mimari projelerin hazırlanmasına ilişkin ayrıntılı hükümler içerse de çinilerin projelendirilmesi ve restorasyonu konusunda uzmanlık gerektiren teknik ayrıntılar yeterince tanımlanmamıştır. Yasa ve yönetmelikler, yapı ölçeğinde uygulanacak yöntem ve teknikleri tanımlamaktadır. Örneğin bir yapının rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanmasına dair yol haritası net olarak belirlenmiştir; ancak çinilerin bu projelendirme süreçlerindeki konumu netleştirilmemiştir. Mimari projelendirme için geçerli esaslar çiniler için de dolaylı olarak uygulanmakta, ancak bu alan özgün düzenlemelerden yoksun kalmaktadır. Bu nedenle restorasyon projelerinde çiniler çoğu zaman yalnızca “bozulma lejantları” üzerinden ele alınmakta; detaylı desen analizi, üretim tekniği araştırması ve motif bütünlüğüne yönelik belgeler hazırlanmayabilmektedir.

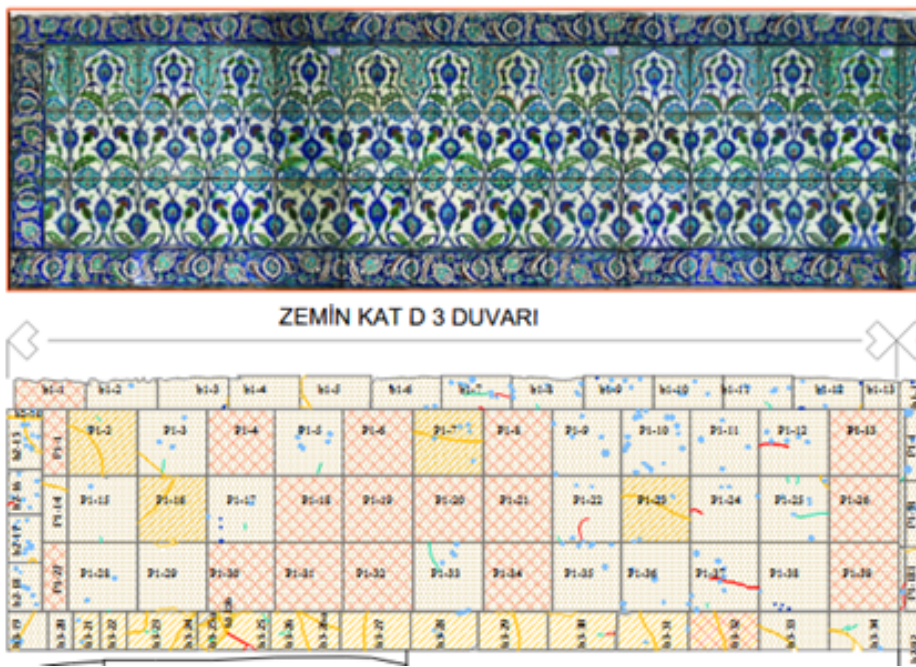
Tarihi yapıların restorasyon süreci, öncelikle eserin yapısal ve sanatsal durumuna göre alınan ilke kararlarıyla başlar. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun kararı ile yapının, varsa dış avlu dahil tüm duvarlarına dair rölöve, hasar tespit (analitik rölöve), restitüsyon ve restorasyon projeleri onaylanır. Uygulama süreci, yapının Bilim Kurulu ve Vakıflar Bölge Müdürlüğü denetiminde yürütölür. Bu süreçte çinilerin tarihsel, teknik ve estetik özelliklerinin belirlenmesi için arşiv taraması yapılmalı; önceki onarımlar ve müdahale izleri belgelenmelidir.

Alanda yapılan yerinde gözlemlerle çinilerin mevcut durumu tespit edilmeli, bozulmaların nedenleri incelenmeli ve uygun restorasyon yöntemi belirlenmelidir. Ancak uygulamada bu sürece çini uzmanlarının dahil edilmediği, bozulma nedenlerinin yanlış teşhis edildiği görölmektedir. Örneğin, çinide oluşan hasarların “*üretim aşamasından gelen hatalara bağılı bozulma*” (Karaoğlu, 1992: 20) ile çevresel etkenlerden doğan hasarların ayırt edilmesi yalnızca çini sanatının sanatsal ve üretim aşamasındaki teknik süreçlerine hâkim uzmanlar tarafından yapılabilir.

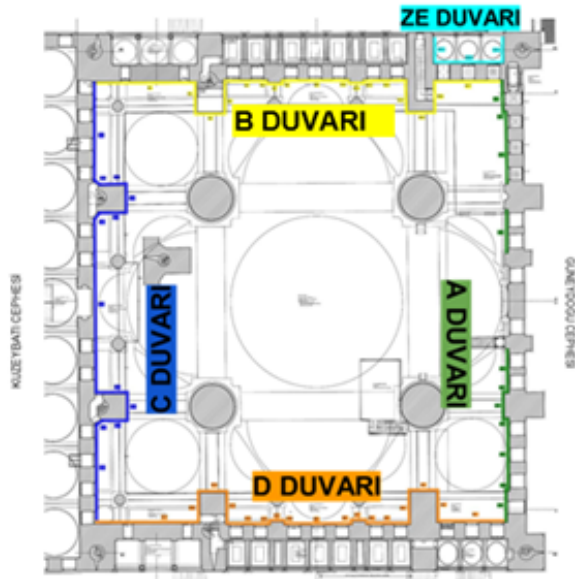
Bozulma nedenlerine bağılı olarak tespit edilen hasarlar analitik rölöve projelerinde gösterilmeli, (Resim 1,2,3) buna göre restitüsyon (Resim4) ve restorasyon projeleri hazırlanmalıdır. Restitüsyon projesinde

A. Sultan Karaoğlu

çinilerin özgün durumuna ilişkin veriler değerlendirilerek olası bütünleme şemaları oluşturulmalıdır. Restorasyon projesi ise temizlik, sağlamlaştırma, eksik tamamlama, yapıştırma ve yerinde onarım gibi müdahalelerin bilimsel yöntemlerle tanımlandığı teknik bir doküman olarak düzenlenmelidir. Çinilerin tarihsel ve teknik özellikleriyle ilgili yapılan araştırmalar, sanat tarihi raporu kapsamında derlenerek analitik rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri ile birlikte ilgili kurula sunulmalıdır. Ancak mevcut yasal düzenlemeler, restorasyon projelerinde süsleme unsurlarının projelendirilmesine dair yeterli yönlendirme sunmadığından çinilerin yalnızca bozulma lejantlarıyla ifade edildiği, hatta kimi zaman hiçbir sistematik projelendirme yapılmadığı gibi genellikle yetkili firmaların hak ediş alabilmek için sadece çinilerdeki bozulmaların ve yapılacak müdahalelerin lejantlarla belirtilmesi şeklinde basit çizimler kullandığı gözlenmektedir.

Resim 1: Örnek Çini Belgeleme: Analitik Rölöve (Sultan Ahmet Cami, İstanbul)

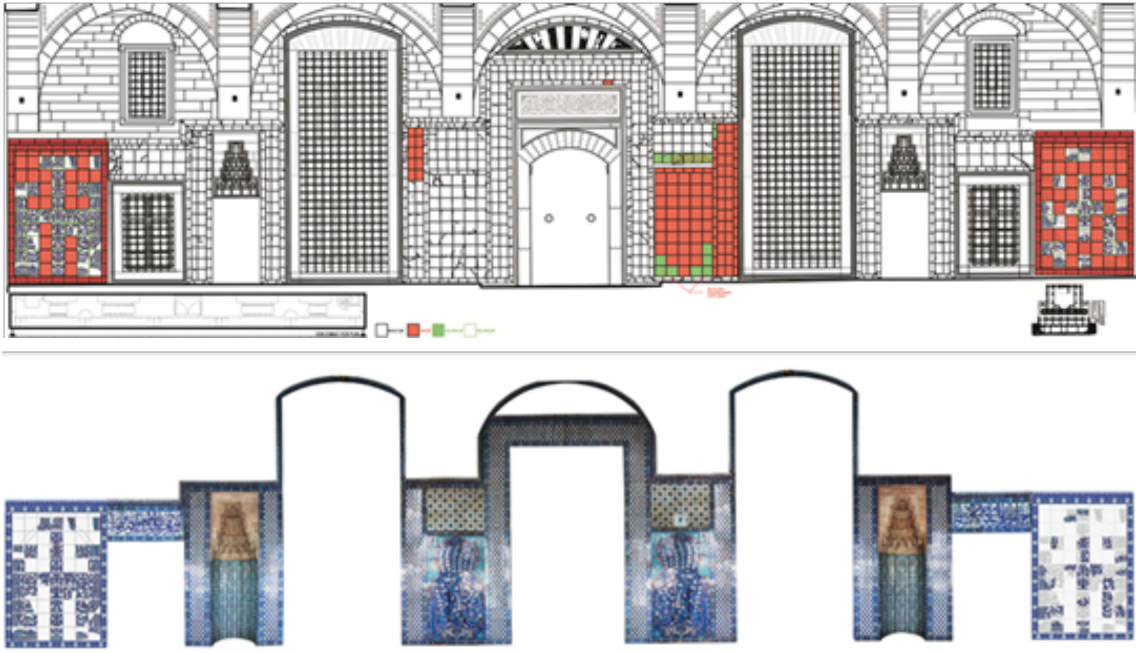

Resim 2: Örnek Çini Belgeleme: Analitik Rölöve Lejantı (Sultan Ahmet Cami, İstanbul)

LEZANT		ÇATLAK		KIRIK ÇİMLİ		KIRIK
		DERZ BOŞLUKLARI		HARİÇ VE BOYA KALINTILARI		KOT FARKI
		DÜŞME TEHLİKESİ		DEVGİRME ÇİMLİ		METAL AKSAM

	GRETİMDEN GELEN KUSURLAR		YÜZEYDE SİR KAYBI
	YÜZEY KİRLİNMESİ		HATALI RESTORASYON UYGULAMASI
	YÜZEYDE SİR ÇATLAĞI		KÜÇÜK KIRIK ÇİMLİ PARÇALARI

Yapılardaki çiniler sıva ile duvara sabitlenmiş olsa da zamanla maruz kaldıkları fiziksel erozyon (deprem, sıva kaybı vb.) nedeniyle düşme ve kaybolma riski taşırlar. Bu çiniler, koleksiyoncular ve müzayede piyasası tarafından yoğun talep gördüğü için sıklıkla kaçakçılığın hedefi olmaktadır. Bu nedenle, analitik rölöve projelerinde çiniler tek tek numaralandırılmalı, yerleri açıkça belirtilmeli, panolardaki desen ve kompozisyonlar ayrıntılı biçimde belgelenmelidir. Çinilerin karışık çekilmiş kaliteli fotoğrafları da rölöve paftalarına eklenmeli; kırık parçalar dahil toplam sayıları tespit edilmelidir. Bu tür belgeler, gelecekteki koruma politikaları ve güvenlik önlemleri açısından büyük önem taşır.

Restorasyon sürecinde yüzeydeki çinilere zarar gelmemesi için yapılması gereken “facing” uygulaması da ne yazık ki birçok uygulamada ihmal edilmektedir. Özellikle iç cephelerde restorasyon süreci kubbeden zemine doğru ilerlediğinden, üst kotlarda yapılan kalemışı onarımları sırasında aşağıya düşen sıva, boya ve malzeme artıkları çinilere zarar vermektedir. Örneğin, Sultan Ahmet Cami restorasyonunda

yer verilen Facing¹ uygulaması (Resim 5) ile bu risk minimize edilmekte, restorasyon sırasındaki diğer işlemler çinilere zarar vermeden sürdürülebilmektedir.

Restorasyon sırasında yapılacak temizlik, dolgu, yapıştırma, yerinde sağlamlaştırma ve eksik çinilerin tamamlanması gibi işlemlerde kullanılacak malzemeler, özgün dokuyu ve estetik bütünlüğü zedelemeyecek nitelikte olmalıdır. Kullanılacak yanlış bir malzeme ya da uygunsuz bir müdahale, çinilerde geri dönüşü olmayan tahribatlara yol açabilir.

Resim 5: Facing Uygulaması (Sultan Ahmet Cami, İstanbul)

Çinili yapılarda taşınabilir eşyaların sökülerek uygun koşullarda muhafaza edilmesi restorasyonun kritik aşamalarından biridir. Ancak İstanbul Yeni Cami örneğinde (Resim 6) görüldüğü üzere, bazı uygulamalarda bu malzemelerin dış cephelerdeki çini yüzeylere temas edecek biçimde, mesafe bırakılmaksızın ve herhangi bir koruyucu tedbir alınmaksızın depolandığı tespit edilmiştir. Bu durum, restorasyon sürecinde çalışma alanının *koruma odaklı düzeni* ve *çevresel kontrol koşulları* sağlamadığında, korunması gereken özgün elemanların bizzat uygulama sırasında zarar görebildiğini göstermektedir.

Türkiye’de modern koruma ilkelerine uygun biçimde yürütülen bazı örnek restorasyon çalışmalarında çini kaplamaların belgeleme ve müdahale süreçlerinin görece daha bilinçli bir yaklaşımla ele alındığı görülmektedir. Bu uygulamalar, özellikle ayrıntılı rölöve ve analiz çalışmaları, bilim kurulu denetimi ve malzeme seçimine gösterilen özen bakımından dikkat çekmektedir.

Örneğin *Süleymaniye Camii’nin 2007–2010 yılları arasındaki restorasyonu* üzerine hazırlanan çalışmada, restorasyon kararları uluslararası koruma ilkeleri bağlamında tartışılmakta; yapıya ilişkin müdahalelerin bütüncül bir perspektifle değerlendirildiği ve farklı yapı elemanlarının (taşıyıcı sistem, kaplama elemanları, bezemeler vb.) bir arada ele alındığı vurgulanmaktadır (Olgun, 2011: 112)

1 İngilizce “facing” terimi, bir yüzeyin dıştan bir tabaka ile kelimenin tam anlamıyla kaplanmasını ifade eden genel bir kavramdır. Bu terim yalnızca işlevsel bir anlam taşır; bir yüzeyin bir malzeme ile kaplanmasını ya da bir malzemenin yüzeye yapıştırılmasını anlatır. Ancak, bir konservatörün bir eseri facing uygulamasına neden başvurduğunu ya da bu müdahalenin amacını açıklamaz. Facing uygulamalarının iki temel amacı bulunur: müdahale sürecinde yüzeyi korumak ve gerektiğinde dekoratif tabakayı sağlamlaştırarak (konsolide ederek) yapısal bütünlüğünü geçici olarak güvence altına almak (Alba, 2021: 25). Facing, mimari yüzeylerdeki seramik, çini veya mozaik kaplamalara, taşıma, söküm, yer değiştirme ya da laboratuvar ortamında müdahale gibi işlemler sırasında yüzeydeki dekoratif elemanların (tessera, çini parçası, fayans vb.) yerinden oynamasını, düşmesini ya da zarar görmesini önlemek amacıyla uygulanan geçici bir yüzey destekleme/sabitlenme yöntemi olarak kullanılmaktadır. Bu yöntem genellikle; doğal (nişasta bazlı), selülozik veya sentetik esaslı bir yapıştırıcı, üzerine yerleştirilen bir tekstil katmanı (tülent, japon kâğıdı veya ince dokulu kâğıt, tekstil vb.) ve gerektiğinde taşıyıcı yüzey olarak kullanılan sert bir kaplama (örneğin kontrplak) ile gerçekleştirilir. Kullanılan tüm malzemeler, işlemler sonrasında özgün yüzeye zarar vermeyecek şekilde geri alınabilir nitelikte olmalıdır.

Ulusal Mevzuatlar Işığında Klasik Osmanlı Yapılarında Çini Restorasyonu Sorunları

Benzer biçimde, Rüstem Paşa Camii çinilerinin 2016–2020 yılları arasındaki restorasyon sürecine ilişkin çalışmada, caminin mimari yapısı, ahşap elemanları, kalem işleri ve çini süslemelerinin Bilim Kurulu danışmanlığında ve Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü denetiminde bütüncül bir yaklaşımla ele alındığı; çinilerin mevcut durum analizinin ve belgelenmesinin restorasyonun temel bileşenleri arasında yer aldığı belirtilmektedir (Karaoğlu, 2025: 9).

2018 yılından itibaren restorasyonu devam eden Sultan Ahmet Cami çinilerinin restorasyonu da Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü denetiminde ve çini uzmanının yer aldığı bilim Kurulu danışmanlığında devam etmektedir. Çinilerin rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri, sanat tarihi raporu, restorasyonda uygulanan yöntem ve teknikler titizlikle Bilim Kurulu yönlendirmesi ile devam etmektedir (Resim 2, 3, 5)

Bu örnekler, her ne kadar uygulamada çeşitli tartışmalı yönler barındırsa da, çini kaplamaların restorasyonunda ayrıntılı belgeleme, bilimsel analiz ve uzman katılımına dayalı daha nitelikli yaklaşımların da mümkün olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Restorasyon uygulamaları sırasında ve sonrasında yazılı ve görsel belgelerin oluşturulması gerekmektedir. Kullanılan yöntemler, malzemeler, karşılaşılan sorunlar, teknik personelin vasıfları detaylı olarak raporlanmalıdır. Bilim Kurulu'nun sürece dahil edilmesiyle tüm uygulamalar akademik düzeyde tartışılmakta ve sonuçlar ilgili Koruma Kurulu'na sunulmaktadır. Ancak bu belgeler bilimsel bir yayına dönüşmediği sürece yalnızca sınırlı erişime açık kalmakta ve restorasyon sonrası koruma süreçlerinde işlevsizleşmektedir (Madran, Özgönül; 2005: 62-64).

Resim 6: Yapı içerisinde hatalı yerleştirme (sol taraf) Yapı içerisinde iskele kurulumu (sağ Taraf) (Yeni Cami, İstanbul)

Yapının sahibi ya da yerel yönetimlerle paylaşılmayan raporlar, sürdürülebilir koruma politikalarının oluşturulmasına katkı sağlayamamaktadır. Unutulmamalıdır ki, bir yapının restorasyonunun tamamlanması, bozulmanın sona erdiği anlamına gelmez. Koruma bilinci, restorasyonun ötesinde bir süreklilik anlayışıyla ele alınmalıdır.

Sonuç

Tarihi yapılardaki çiniler, yalnızca mimariyi tamamlayan bir süsleme unsuru değil; üretim teknolojisi, motif düzeni, renk kimyası ve mekânsal kullanım biçimiyle yapıların tarihsel kimliğini oluşturan özgün kültür varlıklarıdır. Bu nedenle çini restorasyonu, yapıya bağlı diğer tüm elemanlar gibi çok disiplinli bir yaklaşım gerektirir. Bu çalışma, Türkiye’de çini restorasyonunun hem kuramsal hem de uygulamaya yönelik yönlerini ulusal mevzuat çerçevesinde ele alarak, restorasyon süreçlerinde karşılaşılan temel sorunları ve çözüm gereksinimlerini ortaya koymuştur.

Osmanlı öncesi dönemlere ait (Selçuklu, Beylikler ve Erken Osmanlı) doğrudan çini restorasyonuna ilişkin belgelerin sınırlı oluşu, bu dönemlerde uygulanan tekniklerin ancak dolaylı kayıtlar üzerinden izlenebilmesine neden olmaktadır. Atçeken’in (1998) Konya Şer’iye Sicilleri ve vakfiye kayıtları üzerinden yaptığı çalışma, söz konusu dönemlerde yapıların genel tamiratlarının düzenli şekilde yürütüldüğünü göstermesine rağmen, çini kaplama yüzeylerine ilişkin ayrıntılı restorasyon bilgisinin mevcut olmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, çini restorasyonu özelinde uzmanlaşmış bir yaklaşımın tarihsel olarak geç oluştuğunu doğrulamaktadır.

Klasik Osmanlı döneminde çini süslemenin mimari programla bütünleşik şekilde uygulanması, özellikle XVI. yüzyıl eserlerinde Mimar Sinan’ın tasarım ilkeleri doğrultusunda rasyonel bir düzenleme anlayışıyla gelişmiştir. Bu nedenle çini restorasyonu, yalnızca yüzey müdahalesi olarak değil, yapının mimari karakteriyle uyumlu bir bütünün korunması olarak ele alınmalıdır. Restorasyon sürecinde yapılacak her müdahale, çininin yapısal, estetik ve teknik işlevlerini bir arada değerlendirmelidir.

Türkiye’de yürürlükte bulunan yasa ve yönetmelikler restorasyon için güçlü bir hukuki çerçeve sunmakla birlikte, çini restorasyonu alanında uzmanlık tanımları ve proje hazırlama süreçlerine ilişkin ayrıntılar yeterince belirgin değildir. Çinilerin projelendirme aşamasında çoğu zaman yalnızca bozulma lejantlarıyla sınırlı değerlendirilmesi, malzeme analizi, üretim tekniği ve motif bütünlüğü gibi kritik unsurların göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Bu eksiklik, uygulamada geri dönülemez hatalar ortaya çıkarabilmektedir.

Bu çalışmada yapılan değerlendirmeler, çinilerin restorasyon çalışmalarında karşılaşılan sorunların temelinde, çininin sanatsal ve teknik üretim süreçlerine hâkim uzmanların zorunlu olarak sürece dahil edilmesi gerektiğini açıkça göstermektedir. Bu bağlamda, ülkemizdeki Güzel Sanatlar Fakülteleri bünyesindeki Geleneksel Türk Sanatları Bölümleri’nde eğitim gören Çini ve Çini Onarımı Anasanat Dalı mezunlarının, restorasyon projelerinde etkin rol alacak biçimde yetiştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Uygulama sürecinde bir çini uzmanının bulunması elzem olduğu gibi, bu uzmanların lisansüstü düzeyde yetkinlik kazanarak Bilim Kurulu ve Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu gibi karar organlarında da yer almaları sağlanmalıdır.

Başarılı restorasyon örnekleri göstermektedir ki, analitik rölöve, numaralandırma, desen belgelenmesi, facing uygulaması, kontrollü temizlik ve geri dönüşümlü malzemelerle yapılan müdahaleler uzun vadeli koruma üzerinde doğrudan etkilidir. Buna karşın belgeleme eksikliği, yanlış malzeme kullanımı, bütünleme kararlarında özgünlüğün ihlali ve şantiye koşullarında alınmayan koruma önlemleri en sık karşılaşılan sorunlardır.

Çini restorasyonunun bilimsel ilkelere dayalı, çok disiplinli ve uzun vadeli koruma hedefleriyle uyumlu bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir. İlgili yasa ve yönetmeliklerde yeni düzenlemeler yapılarak, çini uzmanlarının hem uygulama ekiplerinde hem de karar verici kurullarda yer almaları zorunlu hale getirilmelidir. Ayrıca restorasyonun yalnızca müdahale süreciyle sınırlı kalmaması; öncesi, sırası ve sonrasını kapsayan belgeleme ve sürekliliği olan etkin koruma politikalarıyla desteklenmesi gerekmektedir.

Ulusal Mevzuatlar Işığında Klasik Osmanlı Yapılarında Çini Restorasyonu Sorunları

Sonuç olarak, çini restorasyonunun sağlıklı biçimde yürütülmesi için:

1. Mevzuatın, çini restorasyonunu ayrı bir uzmanlık alanı olarak tanımlayacak şekilde geliştirilmesi,
2. Proje ve uygulama ekiplerinde çini uzmanının yer almasının zorunlu hale getirilmesi,
3. Belgeleme, analiz, motif bütünlüğü ve malzeme seçimine ilişkin standartların güçlendirilmesi,
4. Restorasyon sonrasında düzenli izleme ve bakım programlarının oluşturulması,
5. Üniversiteler, KUDEB birimleri, Vakıflar ve Koruma Kurulları arasında daha yoğun iş birliği sağlanması gerekmektedir.

Çini restorasyonu; yalnızca geçmişin izlerini onarmak değil, kültürel mirasın geleceğe doğru şekilde aktarılmasını sağlayan bir sorumluluk alanıdır. Bu bağlamda disiplinlerarası ve bilimsel bir yaklaşımın benimsenmesi hem özgün değerlerin korunması hem de çağdaş koruma politikalarının geliştirilmesi açısından hayati önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Atçeken, Zeki (1998). *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. ISBN: 9789751608871
- Ahunbay, Zeynep (2007). *Restorasyon Kuramı*. İstanbul: YEM Yay.
- Alba, P., Martín-Rey, S., & Doménech-Carbó, M. T. (2019). *Analysis of facing materials used as remoistenable temporary supports for facing on canvas paintings*. CeROArt, 11. <https://doi.org/10.4000/ceroart.6532>
- Alsaç, Orhan (1984). *Türkiye'de Eski Eser Koruma Politikaları ve Uygulamaları*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yay.
- Bilgen, Muhammet (2010). Bazı Tarihi Yapılar Örneğinde Türkiye'de Sıva Üstü Kalem İşlerinin Korunması (Sorunlar–Çözüm Önerileri). Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Erder, Cevat (1986). *Tarihi Çevre Bilinci*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yay.
- Ersen, Ahmet (2011). “Cesare Brandi 1906 – 1988 ve Restorasyon Teorisi”. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, (7), 3-11.
- Ersen, Ahmet; Olgun Nilgün, Akbulut, Seden Savaş, Yıldırım Büşra Şenyurt (2011). “Süleymaniye Camii 2007–2010 Yılları Restorasyonu ve Restorasyon Kararları”. *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, (3), 9.
- Henderson, Julian (1989). “Teknik açıdan İznik seramikleri”. *İznik Seramikleri*. Atasoy, Nurhan & Raby, Julian. (Eds.). Alexandria Press. 64–68.
- Karaoğlu, Abbase Sultan (1992). Hatice Sultan Türbesi Örneğinde Çini Restorasyonu. Yayımlanmamış Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Karaoğlu, Abbase Sultan (1996). Mimaride Çini Restorasyonu İlkelerinin Sorunsalları Üzerine Bir Yöntem Araştırması. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Karaoğlu, Abbase Sultan (2023, Ekim). “Tarihi Yapılarda Çini Restorasyonu Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme”. *I. Uluslararası Ardahan Anadolu Seramikleri Sempozyumu*, 9–15 Ekim 2023, Ardahan Üniversitesi. 2-13
- Karaoğlu, Abbase Sultan (2025). Rüstem Paşa Cami Çinilerinin Restorasyonu (2016–2020): Çinilerin Mevcut Durum Analizi ve Belgelenmesi-1. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 12 (119), 924–937.
- Madran, Emre ve Özgönül, Nimet (2005) Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara.
- Madran, Emre (1985). Osmanlı Devleti'nde “Eski Eser” ve “Onarım” Üzerine Gözlemler. BELLETEN, 49(195), 503-546. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.997898>
- Olgun, Nilgün (2011). “Süleymaniye Camii 2007–2010 Yılları Restorasyonuna Dair”. *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, (2), 111–116.
- Resmî Gazete (1983, 23 Temmuz). 2863 sayılı *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*. T.C. Resmî Gazete, Sayı: 18113.
- Resmî Gazete (1987, 17 Haziran). 3386 sayılı *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*. T.C. Resmî Gazete, Sayı: 19575.
- Resmî Gazete (2004, 27 Temmuz). 5226 sayılı *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*. T.C. Resmî Gazete, Sayı: 25535.

Ulusal Mevzuatlar Işığında Klasik Osmanlı Yapılarında Çini Restorasyonu Sorunları

Resmî Gazete (2005, 11 Haziran). *Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunmasına Ait Proje ve Uygulamalar ile İlgili Esaslara Dair Yönetmelik*. T.C. Resmî Gazete, Sayı: 25842.

Tayla, Hüsrev (1982). *Tarihi Yapılar ve Restorasyon*. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.

Yenişehirlioğlu, Filiz (1982). “Osmanlı Dönemi Yapılarında Bulunan Çini Kaplamalar ve Restorasyon Sorunları”. *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, (4), 43–64.

Yenişehirlioğlu, Filiz (1985). *Onaltıncı Yüzyıl Osmanlı Yapılarında Görülen Çini Süsleme Programının Gelişimi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi.